

महिलाको परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञान, प्रयोग र धारणा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत
समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तीको लागि तयार पारिएको शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

कोपिला घिमिरे

रोल नं: ९/०६४

रजिष्ट्रेशन नं.: ६-२-२७४-४१३-२००४

परीक्षा रोल नं.: २८२६१२

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग

किर्तिपुर, काठमाण्डौ

२०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस—पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निमित्त मेरो निर्देशनमा कोपिला घिमिरेले “महिलाको परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञान, प्रयोग र धारणा” शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेको प्रमाणित गर्दै उक्त शोध पत्रको अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९

उप-प्रा.कपिल दाहाल

(शोध निर्देशक)

समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग

विश्वविद्यालय क्याम्पस

कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाण्डौ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रमअनुसार स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रिय विभागको छात्रा कोपिला घिमिरेद्वारा गरिएकोमहिलाको परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञान, प्रयोग र धारणा रौतहट जिल्ला, रङ्गपुर गाउँ विकास समितिको समाजशास्त्रीय अध्ययनविषयक शोधपत्र उपाधि प्राप्तिका लागि उपयुक्त भएकोले मूल्यांकन समितिद्वारा स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिती :

शोध निर्देशक

प्रा.कपिल दाहाल

.....

विभागीय प्रमुख

प्रा.डा. ओम गुरुङ

.....

वाह्य निरीक्षक

उप-प्रा.डा.सुरेश ढकाल

.....

मिती :

कृतज्ञताज्ञापन

महिलाको परिवार नियोजन सम्बन्धी ज्ञान, प्रयोग र धारणा विषयक शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तीको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निम्ति तयार गरिएको छ । अनुसन्धान कार्य एक कठिन, गहन र संवेदनशील विषय हो । यो शोधकार्यलाई पूर्णता दिने क्रममा अनुसन्धानकर्ताको रूपमा मैले धेरै सहयोग प्राप्त गरेको छु ।

यस शोधपत्र तयार गर्नको लागि अमूल्य सुझाव दिएर मलाई निर्देशन दिंदै सहयोग गर्नु हुने मेरा आदरणीय गुरु उप-प्राध्यापक कपिल दाहालप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । साथै शोधपत्र लेखन कार्यमा आफ्नो अति व्यस्तताको बावजूत पनि आफ्नो अमूल्य समय दिएर आवश्यक मार्गदर्शन दिनु हुनाका साथै मलाई सधैं अगाडि बढ्नका लागि प्रेरित गर्नुहुने समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख मेरा आदरणीय गुरु प्रा. डा. ओम गुरुङ्ज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त, गर्दछु ।

अनुसन्धानको क्रममा आवश्यक तथ्यांक संकलन कार्य गर्दा आफ्नो अमूल्य सुझाव दिनुका साथै सर्वेक्षणमा सहभागी हुनु भएका रौतहट जिल्लाको रंगपुर गा.वि.स.का स्थानीय महिलाहरू सबैलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यसैगरी मेरो अध्ययनलाई स्नातकोत्तर तहसम्म पुऱ्याउन सधैं हौसला प्रदान गर्नुहुने निरन्तर उत्साहप्रद प्रेरणा दिनुहुने साथै सम्पूर्ण आर्थिक भार बहन गरिदिनुहुने पुजनीय बुवा प्रेम कृष्ण घिमिरे र मुवा निर्मला घिमिरे प्रति म सदा ऋणी रहनेछु ।

मेरो सम्पूर्ण अभिभावक जसले मलाई आफ्नो माया, सद्भाव तथा प्रेरणा प्रदान गरेर मेरो अध्ययनलाई स्नातकोत्तर तहसम्म पुऱ्याउन मद्दत गर्नुभयो । मेरो हरेक सफलताको श्रेय वहाँहरूनै हुनुहुन्छ । यसैगरी सम्पूर्ण महानुभावहरू जसले मेरो अध्ययनको क्रममा सहयोग गर्नु भएको छ । वहाँहरूको नामावली यहाँ उल्लेख गर्न नसकिए पनि म हृदयदेखि नै उहाँहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्त्यमा मेरो यस शोधपत्र तयार गर्नमा उत्प्रेरणा जगाइदिने, अमूल्य सुझाव दिने तथा अध्ययन सामग्री जुटाउनमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूलाई जीवनपर्यन्त पनि विर्सन सकिदैन ।

कोपिला घिमिरे

२०६९

बिषय सूची

	पेज नं.
सिफारिस पत्र	i
कृतज्ञताज्ञापन	ii
स्वीकृति पत्र	iii
तालिका सूचि	iv
अध्याय एक : परिचय	१-९
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	६
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	८
१.३ अध्ययनको महत्व	८
अध्याय दुई : पूर्व अध्ययनको पुनरावलोकन	१०-२८
२.१ सैद्धान्तिक अवधारणा	१०
२.२ नेपाली महिलाको स्थिति	१३
२.३ परिवार नियोजनसँग सम्बन्धित नीति तथा रणनीतिहरु साथै पूर्व अध्ययनको पुनरावलोकन	१५
अध्याय तिन : अनुसन्धान पद्धति	२९-३४
३.१ अध्ययन क्षेत्रको छनौट र औचित्य	२९
३.२ अध्ययन ढाचाँ	३०
३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत	३१
३.४ समग्रता र नमूना छनौट	३१
३.५ तथ्याङ्क संकलन तरीका	३२
३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	३४

३.७	अध्ययनको सिमा	३४
अध्याय चार: अध्ययन क्षेत्र र उत्तरदाता		३५-४६
४.१	रंगपुर गा.वि.स एक परिचय	३५
४.१	महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक तथाजनसांख्यिक अवस्था	३६
४.२.१	जातिगत आधारमा उत्तरदाताको जनसांख्यिक विवरण	३६
४.२.२	उमेरको आधारमा जनसंख्याको विवरण	३८
४.२.३	शैक्षिक स्तरको आधारमा उत्तरदाताको जनसांख्यिक विवरण	३९
४.२.४	धर्मको आधारमा उत्तरदाताको जनसांख्यिक विवरण	४०
४.२.५	व्यवसायको आधारमा उत्तरदाताको जनसांख्यिक विवरण	४०
४.२.६	आर्थिक स्तरको आधारमा उत्तरदाताको जनसांख्यिक विवरण	४१
४.२.७	विवाह गर्दाको उमेर	४२
४.२.८	जीवित छोराछोरीको संख्याको आधारमा उत्तरदाताको जनसांख्यिक विवरण	४३
४.२.९	परिवारको प्रकारका आधारमा उत्तरदाताका परिवारको वितरण	४४
४.२.१०	परिवार प्रमुखको आधारमा उत्तरदाताका परिवारको विवरण	४५
अध्याय पाँच : परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको अवस्था		४७-५२
५.१	परिवार नियोजनबारे उत्तरदाताको बुझाई	४७
५.२	परिवार नियोजनका आधुनिक तथा प्राकृतिक साधन बारेको ज्ञान	४८
५.३	परिवार नियोजनका साधनबारे जानकारी श्रोत	४९
५.४	नियोजनका साधन प्राप्त हुने स्थान बारेको ज्ञान	५१
५.५	स्तनपानबाट हुने जन्मान्तर बारेको ज्ञान	५२
अध्याय छ : परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्था		५३-७०
६.१	परिवार नियोजनका साधनको कम्तिमा एक पटक प्रयोगको अवस्था	५३
६.२	नियोजनका विभिन्न साधनको कम्तिमा एक पटक प्रयोग	५४

६.३ पहिलो साधनको प्रयोग	५६
६.४ नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोगको अवस्था	५७
६.४.१ विभिन्न आधारमा वर्तमान समयमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोग	
गरिरहेका महिला	५८
६.४.१.१ शैक्षिक स्तरको आधारमा नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	५८
६.४.१.२ उमेर समुहको आधारमा नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	६०
६.४.१.३ जातिगत आधारमा परिवार नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	६१
६.४.१.४ व्यवसायको आधारमा नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	६२
६.४.१.५ आर्थिक स्तरको आधारमा नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	६३
६.४.१.६ जीवित छोरा छोरीको संख्याको आधारमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग	६४
६.४.२ परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्ने महिलाहरु	६५
६.४.२.१ परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्नुका कारण	६५
६.४.२.२ पहिल्यै प्रयोग गरेर हाल प्रयोग नगर्नुका कारणहरु	६७
६.५ परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्न सल्लाह दिने श्रोतहरु	६८
६.६ परिवार नियोजनका साधन प्राप्त गरेको स्थान	६८
अध्याय सात: परिवार नियोजन सम्बन्धी धारणा	७१-८५
७.१ उत्तरदाताहरुको बच्चा सम्बन्धी धारणा	७१
७.१.१ थप बच्चा जन्माउने सम्बन्धी उत्तरदाताहरुको विचार	७२
७.१.२ कारणहरु	७३
७.१.३ छोरासम्बन्धि उत्तरदाताको धारणा	७५
७.२ स्थायी बन्ध्याकरण गर्नेहरुको धारणा	७६
७.३ स्थायी बन्ध्याकरण गरेर हाल पछुताउ हुनुका कारणहरु	७७

७.४	हाल परिवार नियोजन साधन प्रयोग नगरेकाहरूको भविष्यमा पनि यसको प्रयोग गर्ने नगर्ने धारणा	७७
७.४.१	भविष्यमा परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग नगर्ने विचार भएकाहरूको धारणा	७८
७.४.२	भविष्यमा परिवार नियोजन साधन अपनाउने (प्रयोग गर्ने) विचार भएकाहरू:	७९
७.५	स्थायी बन्ध्याकरण श्रीमान/श्रीमतीले गर्नुका पछाडिका कारणहरू	८०
७.६	परिवार नियोजनका साधन अपनाउन श्रीमानको अनुमती लिनुपर्ने सम्बन्धी उत्तरदाताहरूको धारणा	८१
७.७	श्रीमान सँग अनुमति लिनुपर्ने कारणहरू	८२
७.८	श्रीमानसँग अनुमती नलिए पनि हुन्छ भन्नेहरूको धारणा	८३
७.९	परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगबाट हुने बेफाईदाहरू	८४
	अध्याय आठ : सारांस, निष्कर्ष	८६-९२
८.१	सारांस	८६
८.२	निष्कर्ष	८८
८.३	सुझाव	९१
	सन्दर्भ ग्रन्थसूचिहरू	
	अनुसूचिहरू	

तालिका सूचीहरू

	पेज नं.
तालिका नं. ४.१ जातिगत आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३७
तालिका नं. ४.२ उमेरको आधारमा उत्तरदाता परिवारको जनसांख्यिक विवरण	३८
तालिका नं. ४.३ शैक्षिक स्तरको आधारमा उत्तरदाताका परिवारको विवरण	३९
तालिका नं. ४.४ व्यवसायको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४१
तालिका नं. ४.५ आर्थिक स्तरको आधारमा उत्तरदाताका परिवारको विवरण	४२
तालिका नं. ४.६ विवाह गर्दाको उमेर	४३
तालिका नं. ४.७ जीवित छोराछोरीको संख्याको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४४
तालिका नं. ४.८ परिवारको प्रकारको आधारमा उत्तरदाताको परिवारको विवरण	४४
तालिका नं. ४.९ परिवारको प्रमुखको आधारमा उत्तरदाताको परिवारको विवरण	४५
तालिका नं. ५.१ परिवार नियोजनबारे उत्तरदाताको बुझाई	४७
तालिका नं. ५.२ परिवार नियोजनका आधुनिक तथा प्राकृतिक साधन बारेको ज्ञान	४८
तालिका नं. ५.३ परिवार नियोजनका साधनबारे जानकारी श्रोत	५०
तालिका नं. ५.४ परिवार नियोजनका साधन प्राप्त हुने स्थान बारेको ज्ञान	५१
तालिका नं. ६.१ परिवार नियोजनका साधनको कम्तिमा एक पटक प्रयोगको अवस्था	५३
तालिका नं. ६.२ पहिलो साधनको कम्तिमा एक पटक प्रयोग	५४
तालिका नं. ६.३ पहिलो साधनको प्रयोग	५६
तालिका नं. ६.४ परिवार नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोगको अवस्था	५८
तालिका नं. ६.५ शैक्षिक स्तरको आधारमा नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	५९
तालिका नं. ६.६ उमेर समुहको आधारमा नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	६०
तालिका नं. ६.७ जातिगत आधारमा परिवार नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	६१
तालिका नं. ६.८ व्यवसायको आधारमा नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	६३

तालिका नं. ६.९ आर्थिक स्तरको आधारमा नियोजनका साधनको वर्तमान प्रयोग	६४
तालिका नं. ६.१० जीवित छोरा छोरीको संख्याको आधारमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग	६५
तालिका नं. ६.११ परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्नुका कारण	६६
तालिका नं. ६.१२ पहिल्यै परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्ने तर हाल प्रयोग नगर्ने कारणहरू	६७
तालिका नं. ६.१३ परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्न सल्लाह दिने श्रोतहरू	६८
तालिका नं. ६.१४ परिवार नियोजनका साधन प्राप्त गरेको स्थान	६९
तालिका नं. ७.१ थप बच्चा जन्माउने सम्बन्धी उत्तरदाताहरूको विचार	७२
तालिका नं. ७.२ थप बच्चा जन्माउन चाहनुका कारणहरू	७३
तालिका नं. ७.३ थप बच्चा जन्माउन नचाहनुका कारणहरू	७४
तालिका नं. ७.४ छोरासम्बन्धि उत्तरदाताको धारणा	७५
तालिका नं. ७.५ स्थायी बन्ध्याकरण गर्नेहरूको धारणा	७६
तालिका नं. ७.६ स्थायी गरिएकोमा पछुताउनका कारणहरू	७७
तालिका नं. ७.७ भविष्यमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्ने/नगर्ने बारे उत्तरदाताहरूको विचार	७८
तालिका नं. ७.८ आउँदो १२ महिना भित्रमा प्रयोग गर्ने विचार भएकाले प्रयोग गर्ने परिवार नियोजनका साधनहरू	७९
तालिका नं. ७.९ भविष्यमा परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग नगर्ने विचार भएकाहरूको धारणा	७९
तालिका नं. ७.१० स्थायी बन्ध्याकरण गर्नुका पछाडीका कारणहरू	८१
तालिका नं. ७.११ श्रीमानलाई सोध्नु पर्ने सम्बन्धी उत्तरदाताहरूको धारणा	८२
तालिका नं. ७.१२ श्रीमानसँग अनुमती लिनुपर्ने कारणहरू	८३

तालिका नं. ७.१३ श्रीमानसँग अनुमती लिन नपर्ने कारणहरु	८४
तालिका नं. ७.१४ परिवार नियोजनको साधनको प्रयोग गर्दा हुने बेफाइदाहरु	८५